

Nutq o‘stirishda so‘zlashuv nutqining asosiy belgilari va mezonlar

Usmonova Umida,

A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,

usmonova2104@gmail.com

+998900252104

Annotatsiya: Maqolada so‘zlashuv uslubi o‘ziga xos, leksik, stilistik xususiyatlari, ushbu so‘zlashuv nutqi sintaksisi, so‘zlashuv nutqi leksikasi borasida maxsus ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilganligi va kelgusida qilinishi kerak bo‘lgan vazifalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: uslub, leksik xususiyat, stilistik xususiyat, so‘zlashuv nutqi, monolog, dialog.

Аннотация: В статье рассматриваются специфические, лексические, стилистические особенности речевого стиля, синтаксис этой речи, конкретные исследовательские работы по лексике речи, а также задачи, которые предстоит решить в будущем.

Ключевые слова: стиль, лексический признак, стилистический признак, разговорная речь, монолог, диалог.

Annotation: The article discusses the specific, lexical, stylistic features of the speech style, the syntax of this speech, the specific research work on the lexicon of speech, and the tasks to be performed in the future.

Keywords: style, lexical feature, stylistic feature, colloquial speech, monologue, dialogue.

O‘zbekistonning mustaqillikka erishishi xalqimizning ma‘daniy-ma‘naviy hayotida ulkan ijobiy o‘zgarishlaining yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “O‘zbekiston buyuk kelajak sari” nomli kitobida “Xalqning milliy ma‘daniyati va o‘ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo‘lmish o‘zbek tilini rivojlantirish, bu tilning davlat maqomini izchil va to‘liq ro‘yobga chiqarish” davlat ahamiyatiga molik ekanini takidlagan edi. Binobarin, o‘zbek tili tizimini mukammal tadqiq etish, uning o‘ziga xosligini, o‘zga tillar tabiatidan

ayricha ekanligini ko'rsatish umummilliy ahamiyatga ega jiddiy muammodir, zeroiki tilning leksik, semantik-grammatik, stilistik qurilishining xolis ilmiy talqini milliy mafkura va g'oyalarimizning ravnaqi uchun muhim zaminlaridan biridir.

So'zlashuv uslubi o'ziga xos, leksik, stilistik xususiyatlarga egadir. O'zbek tilshunosligida ushbu leksik guruhlar yuzasdan hali ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishi lozim. O'zbek tilshunosligida so'zlashuv nutqi sintaksisi, so'zlashuv nutqi leksikasi borasida maxsus ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan.

Ushbu ishlarda so'zlashuv nutqi guruhlarini tug'diruvchi omillar, so'zlashuv nutqi va adabiy til so'zlashuv nutqi sintaksisi mulohazalariga duch kelamiz. Xolbuki, keltirilgan belgilar, so'z guruhlarining tug'ilishi va ishlatilishi so'zlashuv uslubi nutqining so'zlashuv nutqi bilan aloqadadir. Bizning fikrimizcha, til lug'at sostavidagi bir qator leksik guruhlar so'zlashuv nutqining so'zlashuv nutqining tabiati bilan bog'liq holda o'rganilishi kerak. So'zlashuv nutqini funksional uslublarga munosabatini tadqiq etgan f.f.d. E. Begmatov, B.O'rinboyevlar bu borada tilshunoslikda bayon etilgan mulohazalarni tahlil qilib, quyidagi xulosaga keldilar:

1. So'zlashuv nutqi – tilning uslubiy ko'rinishlaridan biri.
2. So'zlashuv nutqi – adabiy tilning og'zaki shakllaridan biri.
3. So'zlashuv nutqi – tilning funksional ko'rinishlaridan biri.
4. So'zlashuv nutqi – kundalik turmush nutqi va boshqalar.

So'zlashuv nutqi leksikasini tadqiqot etgan M. Tursunpo'latov so'zlashuv nutqi leksikasini xarakterlovchi so'z guruhlariga quyidagilarni kiritgan:

- Erkalov-kichraytiruv so'zlari;
- Ko'chma ma'noli so'zlar;
- So'zlashuv nutqiga xos dialectal so'zlar;
- So'zlashuv nutqiga xos maxsus kasb-korga oid so'zlar;
- So'zlashuv nutqiga xos jargonlar;
- So'zlashuv nutqiga xos tabu va evfemizmlar;
- So'zlashuv nutqiga xoslangan taqlid va takroriy so'zlar va boshqalar.[2.10]

Biz o'zbek, rus tilshunosligida turkologiyada bu borada bayon etilgan mulohazalarga asoslangan holda so'zlashuv nutqining asosiy belgiariga quyidagilarni kiritdik:

- Dialogik nutq;
- Norasmiy;
- Yuzma-yuz nutq;
- Betakalluf nutq;
- Situativ nutq va boshqalar.

So'zlashuv nutqi uchun xos bo'lgan yetakchi nutqiy formalar biri dialogdir. Dialog so'zlashuv nutqining asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lib, nutqiy aloqalarning tabiiy formalaridan sanaladi.

Dialogik nutq birdan ortiq shaxslarning, ya'ni ikki shaxsning erkin so'zlashuv suhbatida asosida quriladi. Dialogning asosiy xususiyatlaridan biri bir-biri bilan almashinib turuvchi realikalarning umumiy zanjiriga asoslanadi. Dialogda bitta suhbatdoshning gapi tugashi bilan ikkinchisining gapi boshlanadi.

So'zlashuv nutqida monologik nutq ham mavjud. Ammo monologik nutq so'zlashuv nutqi uchun asosiy belgilovchi nutq bo'la olmaydi. Buning boisi shundaki, so'zlashuv nutqi birdan ortiq shaxslarning ishtirokida yuzaga keladi.

Tilshunos B. O'rinboyev o'zbek tili so'zlashuv nutqi sintaksisiga bag'ishlangan ishlarida dialogik nutqni o'rganishni ikki aspektini belgilaydi: "Birinchi, so'zlashuv nutqining asosiy formalaridan biri sifatida lingvistik planda o'rganilsa, ikkinchi, badiiylikni oshiruvchi dramatic vositalardan biri sifatida, ya'ni badiiy asar tili sifatida o'rganiladi".

Tilshunos A. Hazratqulov, A. Boboyeva, E. Shodmonovlar dialogic nutq va uning xususiyatlarini o'zbek tili sintaksisiga xos xususiyatlaridan biri sifatida o'rgangan bo'lsalar, tilshunos S. Xoldorova dialogic nutqni o'ziga xos nutqiy belgi sifatida o'rgangan.

Demak, yuqorida bayon etilganlarni jamlayidigan bo'lsak, so'zlashuv dialogic formada badiiy asarlarda, o'zaro so'zlashuvlarda o'z ifodasini topadi.

Masalan,

- Nega sigiringni mini bolding?
- Minib olmasam qochib ketadi-da.
- Bahonada kataysa qilib kelaman.
- Yaxshi, yaxshi Makron nechanchi sinfda o‘qiysan?
- Oltinchida.
- Uy vazifalarini bajarib qo‘yganmisan?
- Bizga uy vazifalari berilmaydi.
- Iye, nega?
- Muallimlarning o‘zlari ishlab, o‘zlari baho qo‘yishadi.
- Yaxshi ekan. Ayt-chi, mana bu katta yo‘l qayoqqa olib boradi?
- Shaharga.
- Shaharning nomi nima?

Faydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘rinboyev B., Begmatov E. “O‘zbek so‘zlashuv nutqi sintaksisi masalalari” , S. 1973. 108- bet.
2. Hazratqulov A. “Диалогический речь сов. узбек. литер. языка”. S. 1966. 225